

Д. ГОНИС. История на българската църква. Атина, 1995. 238 стр.
(ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ, Αθήναι, 1995)

Известният гръцки учен Димитриос Гонис, професор по история на православните църкви в Богословския факултет на Атинския университет, е добре познат в научните среди с публикациите си върху историята на българската църква и нашето средновековие. В последно време той насочи вниманието си и към съвременното състояние и проблеми на българската църква (вж. книгата му “Το Πατριαρχικό στην Εκκλησία της Βουλγαρίας”, Атина, 1993, 182 стр.), която и до този момент остава единственият научен опит за представяне и анализ на кризисните явления и т. нар. разкол в църквата. Българистичната ориентация на проф. Гонис не е спорадично явление, а резултат от дългогодишно, системно и задълбочено изучаване на изворите, историографските проучвания и най-новите български публикации. В основата на това стоят много доброто владееие на български език, продължителните му специализации и участия в научни форуми у нас, творческите му контакти с български учени. Заслужава да бъде отбелязана и преподавателската му дейност, в резултат от която историята и съвременното състояние на българското православие вече са много по-познати и разбираеми за гръцката академична общност и самата гръцка църква. От друга страна, публицистичните изяви на Д. Гонис запознават компетентно и добронамерено гръцката общественост с проблемите на нашата църква в условията на преход от тоталитаризъм към демокрация.

За широтата на научното творчество на Д. Гонис, свързано с България и нейната история, свидетелствуват неговите статии и студии върху различни въпроси от средновековието и Възраждането, както и монографиите за такива изтъкнати личности като Константин Фотинов и Иван Селимински.

“История на българската църква” е написана въз основа на лекциите на автора, четени пред студентите богослови в Атина, и по същество представлява университетски учебник. Веднага трябва да кажем обаче, че тази книга решително надхвърля представите ни за учебно помагало. Това се дължи не само на ерудицията на Д. Гонис, но и на редицата нови авторови наблюдения, изследователски моменти и постановки. В този смисъл можем да се отнесем с доверие към намеренията на автора да разшири съдържанието, като го обвърже с богат справочен апарат, и в крайна сметка да

представи в близко бъдеще една строго научна “История на българската църква”. Но като се има предвид колко малобройни, в известна степен остарели или пристрастни са досегашните опити за цялостен обзор на българската църковна история (М. Дринов, Д. Цухлев, Ив. Снегаров, Т. Събев, Й. Тарнанидис, Е. Тахиаос и др.), и в сегашния си вид изследването на Д. Гонис притежава несъмнена познавателна и научна стойност.

В предговора към книгата авторът излага трудностите и изкушенията, на които е подложен всеки изследвач — особено ако е българин или грък. За българския учен това е изкушението за изграждане на тези и хипотези, които поради големия вакуум в изворите” невинаги са достатъчно аргументирани. От друга страна, българският изследвач трудно преодолява отрицателното отношение към Цариградската патриаршия като към една чужда институция, “... която се опитва да го превърне в грък, без той да иска...”. За гръцкия изследвач Гонис посочва опасността от превръщането му “... в адвокат на Константинополската църква, следващ само гръцки извори и литература, което неминуемо води до гръкоцентричен поглед върху историята на българската църква”. Тези думи ясно свидетелствуват за намерението на автора да представи обективно историята на една автокефална църква, която има продължително съвместно съседско съществуване с църквата на Византия и Вселенската патриаршия — съществуване, белязано от периоди на толерантност и взаимно зачитане, но и от периоди на доминация и посягателства към достойнството на българската църква.

Книгата се състои от шест глави, структурирани по параграфи съобразно с хронологично-тематичния принцип, след които като приложения са представени справочни таблици на българските архиепископи, патриарси и екзарси, владетели и държавни глави. В края на книгата е приложен превод на Устава на Българската православна църква, както и списък на днешните ѝ епархии и митрополити.

Първа глава е посветена на християнизацията на България и положението на църквата по време на Първото българско царство. Авторът накратко запознава гръцкия читател с ранната история на прабългарите, като поддържа тезата, че владетелят на Велика България Кубрат е бил покръстен с оглед на своята титла “патрикий” и приятелските връзки с византийския двор. По-нататък той се спира на разпространението на християнството в българските земи преди Борис – Михаил, като не пропуска да отбележи наличието на стара християнска традиция по тези места още от IV в., както и запазването на християнско, заварено от славяни и българи население в новата държава. Отбелязани са случаите на покръстване на бивши български ханове, емигранти във Византия (например Телериг в 777 г.), както и на проникването на Христовата вяра в самия владетелски двор (известният пример с монаха Кинамон и Омуртаговия син Нравота) въпреки репресиите

срещу преселените в България още от Крум византийски християни. Централно място в тази глава естествено заема покръстването на българите през 864 г., като е обрисувана обстановката в Плиска и страната, както и ярката фигура на княз Борис — Михаил. Авторът изтъква дипломатическата активност на българския владетел, ловкото лавиране между Константинопол и Рим и т. н., както и неговата принципна ориентация към решаването на българския църковен въпрос на християнски (или “вселенски”) събор през 869—870 г. Анализирайки изворите за статута на новосъздадената българска архиепископия, Д. Гонис стига до извода, че тя не е разполагала с пълна автокефалия. Ще отбележим обаче, че такива важни текстове като т. нар. “Тактикон на Бенешевич” и онзи на Патриаршията от времето на Йоан Цимисхи (969 — 976) все пак са от по-късно време и навярно отразяват византийската позиция след обявяването на българска патриаршия в 927 г.

Съществено място авторът отделя на дейността на учениците на Кирил и Методий в България — както за разширяването и утвърждаването на славянската книжнина и старобългарския език, така и за укрепването на църквата. Управлението на Владимир “Апостата” е интерпретирано в традиционен дух, т.е. като опит за възстановяване на езичеството. Положението на църквата при цар Симеон Велики е разгледано като време на българизация и славянизация, постепенна замяна на висшия гръцки клир с български и т. н. Вероятно под влияние на тезата на Г. Острогорски, че Симеон е бил признат за “Цар на България” в 913 г., Д. Гонис е склонен да допусне, че и патриаршеският статут на българската църква е обявен от Симеон в същата година. Авторът подробно разказва за българския златен век, запознавайки гръцкия читател с постиженията и най-изтъкнатите дейци на тогавашната българска култура. Посочвайки знаменитите “Симеонови сборници”, авторът илюстрира влиянието на старобългарската култура върху формиращата се по-късно руска християнска култура. Много място е отделено на българската църковна история във времето на цар Петър, като е направен обстоен преглед на въпроса за богомилството, на дейността на св. Иван Рилски и т. н. Подробно и внимателно Д. Гонис представя изворите за признаването на патриаршеския ранг на българската църква от страна на Византия, като обръща внимание, че това е станало по решение на Роман Лакапин и неговия синклит. С други думи, българската църква е останала де юре архиепископия, чийто глава обаче е носел патриаршеска титла. За гръцкия учен няма съмнение, че център на тази църква е можел да бъде не столичният Преслав, а именно старият църковен център Доростор — Дръстър (дн. Силистра) — мнение, което се споделя и от редица български специалисти. От друга страна, най-новите археологически проучвания на терена на средновековния Дръстър, изглежда, ще потвърдят правилността на тая теза.

Д. Гонис отделя специален параграф на създаването на Охридската архиепископия. Като отличен познавач на изворите, гръцкият учен отхвърля твърденията за появата на някаква “нова църква” в т. нар. “Самуилова държава”, които се лансират упорито от югославската и днешната македонска историография. Той показва още веднъж неразривната връзка на Охридския църковен престол с престола в Преслав и Дръстър, както и митарствата на патриарх Дамян и неговите приемници до окончателното установяване на българския духовен глава в Охрид. Прави впечатление, че Д. Гонис, за разлика от някои специалисти напоследък, напълно приема автентичността на трите сигилия на Василий II в полза на Охридската архиепископия от 1019 — 1020 г.

Втора глава е посветена на църквата във времето на Второто българско царство (1186 — 1393 г.). След кратък разказ за възобновяването на българската държава от Петър и Асен авторът се спира по-подробно на въпроса за признаването на църквата, особено на контактите между Калоян и папа Иннокентий III. Подчертава се, че сключената през 1204 г. уния не води до коренни промени в православния характер на българската църква, но от друга страна, срещу този акт е имало и съпротива. Само двама митрополити и шестима епископи признават унията — обстоятелство, на което са обръщали внимание и други учени (например В. Гюзелев), но което и до днес не е достатъчно оценено в историографията. По-нататък авторът представя православния събор против богомилите, свикан от цар Борил през 1211 г., който по всяка вероятност има характер на антиуниатска демонстрация, ако се има предвид ярко прокламираното православие и отсъствието на архиепископ Василий. Съществено внимание е обърнато и на т. нар. Синодик на Борил като важен паметник за българската история.

Учредяването на православната Търновска патриаршия през 1235 г. е разгледано на фона на политическия възход на държавата при цар Иван Асен II. Подробно е разказано за оттеглянето на униатския архиепископ (в някои извори определен категорично като “патриарх”) Василий, за контактите на царя с патриаршията “в изгнание” в Никея и ръкополагането от нея на Йоаким I като български архиепископ. Според Д. Гонис, който се основава на прочутото писмо на патриарх Калист Цариградски от 1361/1362 г., обявяването на Йоаким за патриарх в 1235 г. е имало своя специфика — автокефалията на Търново не е била пълна, имало е известна условност и при патриаршеската титла на българския първосвещеник. Авторът смята, че разказът за обновяването на българската патриаршия в Бориловия Синодик е апологетичен и по тази причина — неточен. Той се доверява определено на Калист, който пък в писмото си се позовава на документи от времето на никейския патриарх Герман, при когото е станало това важно събитие. Наистина от канонична гледна точка интерпретацията на Д. Гонис

в голяма степен изглежда основателна, но трябва да припомним оценката на тогавашния охридски архиепископ и прочут византийски канонист Димитрий Хоматиан, че главата на Търновската църква е бил "... възведен в патриаршеско достойнство от папата на Стария Рим...". С други думи, за Вселенската и останалите православни патриаршии (Александрия, Антиохия и Йерусалим, изрично посочени в Синодика) възвеждането на Търново в ранг на патриаршия е било наложително поради изострянето на спора с Римската курия след 1204 г.

След кратък обзор на периода 1241 — 1331 г. Д. Гонис отделя повече място на проблемите на българската църква по времето на цар Иван-Александър. Подчертана е грижата на българския владетел за издигането на ролята на църквата и манастирите в обществения живот, отразена в най-стойностните тогавашни български паметници. Авторът показва отлична осведоменост и детайлно познаване на българските книжовни и художествени паметници, както и на политическите събития в страната. При характеризиране на борбата на църквата с ересите е привлечен и малко познат в нашата историография византийски изворов материал. Специален параграф е отделен на исихасткия център в Парория, както и на най-бележитите български исихасти Ромил (Роман) Видински и Теодосий Търновски. Отново на основата на разнообразен изворов материал е обрисувана дейността на последния български патриарх Евтимий Търновски и най-видните му ученици. Разказвайки за Григорий Цамблак и Киприан, авторът убедително илюстрира важната роля на българите за развитието на християнската култура във Влашко, Молдова, Сърбия и Русия.

Специално място се отделя на връзките и конфликтните ситуации между патриаршиите в Търново и Константинопол в средата на XIV в. Според Д. Гонис осъществените от Търново ръкополагания на сръбски патриарх (1346 г.) и руски митрополит (1352 г.) са неканонични и водят до сериозна криза в отношенията между двете патриаршии. Въпреки това тази криза сравнително бързо е преодоляна, което личи и от призива на Вселенската патриаршия за обща борба срещу "безбожниците" (1355 г.). Според нас обаче, макар да е признала почетното старшинство на Константинопол, Търновската патриаршия продължава да води определено самостоятелна политика. Това личи особено ярко от отрицателната ѝ позиция към всички униатски проекти, лансирани от Византия през втората половина на XIV в.

Трета глава е посветена на периода 1393 — 1830 г., определен като време на турското робство "до националната пробуда". Твърде бегло е разгледан въпросът за превръщане на Търновската патриаршия в обикновена митрополия, като се защитава възгледът, че Вселенската патриаршия е поела грижата за българските християни. Това според Д. Гонис е било продиктувано от удара, понесен от Търновска България от турците и заточаването

на Евтимий. Наистина обстоятелствата около премахването на патриаршията в Търново са много неясни, но е факт, че на нея не се е гледало като на обикновена митрополия. Това личи от титулатурата на търновския предстоятел (“митрополит на Търново и пречестен екзарх на цяла България”), от активната роля на първия известен митрополит, Игнатий, по време на Фераро-Флорентинския събор през 1439 г. (тогава именно той координира позициите на делегациите на източните църкви в преговорите с папските легати), от свидетелствата в гръцки извори дори и през XVI в., когато във важни църковни актове търновският митрополит се подписва непосредствено след патриарха. Още повече че четирима митрополити на Търново стават вселенски патриарси — обстоятелство, което навярно ще бъде оценено по достойнство в бъдещия научен вариант на този труд на Д. Гонис. Още нещо — би трябвало да бъде представен и един кратък обзор на Охридската архиепископия “...на цяла България” по време на турското робство. Въпреки елементите на универсализъм в дейността ѝ, все пак центърът на тази автокефална църква е в българските земи. Голямата част от нейното духовенство е българско, а и някои от архиепископите-патриарси (например Прохор, Варлаам и др.) несъмнено са българи и подкрепят местната българска книжовност. Изследването на Д. Гонис би спечелило и от едно по-пълно представяне на българските епархии, включени както в състава на Охридската архиепископия (особено Воден, Костур, Битоля и др. , така и на възстановената през XVI в. Печка (Сръбска) патриаршия.

Д. Гонис запознава гръцкия читател с малко популярните дори и в България “новомъченици — българи” — Георги Нови Софийски, Ангел Лерински, Злата Мъгленска, Анастасия от Радовиш, Онуфрий Габровски и др. Житията на някои от тези светци са написани на гръцки, което е едно признание за техните заслуги пред православната общност. Като допълнение към изложението ще си позволим да препоръчаме на автора да разшири този преглед с имената на такива видни за времето си българи като св. Димитър Басарбовски, Партений Павлович и др.

В заключителните параграфи на тази глава Д. Гонис първи от гръцките историци отделя подчертано внимание на началото на Българското възраждане и на ярката фигура на Паисий Хилендарски. Авторът определено се разграничава от битувания в гръцката историография възглед за “елинофобията” на Паисий, изразен от А. Тахиаос. Д. Гонис основателно поставя акцент на стремежа за самоопределение на българите, чийто изразител е Паисий. Разглеждайки проблема “гръцко или българско училище”, особено характерен за онази епоха, авторът обръща внимание на положителната роля, която са играли гръцките училища за формирането на българската национална интелигенция. Обръща се внимание на просветителската роля на

такива личности като Емануил Васкидович, Райно Попович, Константин Фотинов, Васил Априлов и др.

В четвърта глава Д. Гонис разглежда борбата за национална църква (1838 — 1872 г.). Като цяло изложението е точно и обективно. Проследени са етапите на борбата, по-важните ѝ изяви и дейността на духовни водачи като Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, Антим и т. н. Анализирани са проектите за решение на църковния въпрос, вкл. т. нар. “патриаршески проект”, както и намесата на Великите сили. Естествено, най-обстойно са разгледани позициите на Русия и ролята на нейните представители в Цариград. Авторът акцентира върху намесата на Високата порта в българо-гръцкия спор като израз на стремежа ѝ да разедини православните си поданици. Именно това, че въпросът, де юре решен от една иноверна институция, според Д. Гонис прави учредяването на екзархията преждевременно и спорно от гледна точка на каноните. В същата светлина за автора стои и въпросът за схизмата от 1872 г.

Следващата глава представя накратко българската църковна история до 1945 г. на фона на политическите събития, които налагат важни промени в живота на екзархията. Д. Гонис отбелязва загубата на българските епархии в Македония и Тракия вследствие от Балканските войни, от Първата и Втората световна война.

Последната, седма глава, е озаглавена “Църквата в комунистическия период”. Авторът проследява преодоляването на схизмата с Вселенската патриаршия (1945 г.), което става в следвоенните условия. Не без съжаление той отбелязва, че комунистическата диктатура поставя църквата в изключително тежко положение. Това според Д. Гонис е удар не само по една поместна църква, но и върху православната общност като цяло. Специално място е отделено на възстановяването на българската патриаршия (1953 г.) и на личността на патриарх Кирил. За автора провъзгласяването на патриаршията в София е инициатива главно на държавата, което усложнява нормализацията на връзките с Константинопол и ред други източни църкви. Фактологическото изложение завършва до краха на комунистическия режим през 1989 г. Авторът характеризира този период като време на пълно подчинение на църквата от страна на атеистичната държава, преследване и дискриминация на вярващите, груби посегателства върху свободата, честта и дори живота на църковни дейци и пр. В края на главата е очертана организацията на съвременната българска църква, нейните митрополии и йерархия.

Независимо от направените бележки, трудът на проф. Д. Гонис представлява сериозен и като цяло сполучлив опит за изложение на историята на българската православна църква. Ще отбележим обаче, че в представянето на отделните периоди от българската църковна история е налице известна

неравностойност — и като обем, и като съдържание. Най-обстоен и задълбочен е прегледът на средновековния период, който обхваща 105 страници, докато за всички останали периоди, вкл. Възраждането, са отделени малко повече от 60 страници. Не се съмняваме, че в бъдещия строго научен вариант на труда тези диспропорции ще бъдат преодолени.

Научните достойнства на специалист като проф. Д. Гонис обаче не изчерпват впечатленията ни от тази книга, защото атинският учен наведнъж е доказвал високия си професионализъм и ерудиция. Не по-маловажно е, че подходът на автора е не само научно прецизен, но и добронамерен, отдаващ дължимото на приноса на българите и българската православна църква в историята на православния християнски свят.

Иван Тютюнджиев
Пламен Павлов